

SÂBÛR B. ERDEŞİR VE DÂRU'L-İLM'İ

Doç.Dr.Ahmet GÜNER

SABUR B. ARDASHİR AND HIS DARU'L-ILM

Sâbûr b. Ardashîr had served the Buwayhid state as vizier and high official, nearly twenty years, during which economical distresses, military problems, dynastic disputes and bureaucratic struggles were experienced seriously. He as being Zaydite-Şhiite, had generally supported those who belong to Zaydite school among the influential families that come from the Prophet's descent. Despite his indulging life, he never ignored to protect scholars and poets, and he even proved his relation to science and culture by establishing the House of Science (Dâr al-'Ilm) in Baghdâd. There is no doubt that Sâbûr's Dâr al-'Ilm was one of the most important of those scientific establishments which were spread about the beginning of the forth/tenth century.

It was not a school as we undertood to day, but is an academic establishment and library where scientific researchs and discussions were held. Having constructed in the order of foundation (waqf), the library of this establishment, which had many books, related to the various branches of the science, had been known by its selective character. It can be said that important works, which written by original writer and therefore can never be found somewhere else, had been collected and kept in the shelves of this library. At the same time, this establishment had been governed by the scholars who were specialists in various fields. Although its builder was a Şhi'ite vizier, its door were kept open to everybody, irrespective of their origin, sect or religion. A well-known poet-thinker Abû'l-Alâ al-Ma'arrî had been to this place and mentioned about it in his works.

Büveyhîler devri, ilim ve kültür hayatının zenginliği açısından dikkat çeker. Bu hanedan mensuplarının ya da onların devlet hizmetinde görev verdikleri vezir ve devlet adamlarının da destek ve teşvikleri ile hicri dördüncü ve beşinci (miladî on ve on birinci) asırlarda, ilim, düşünce ve tefekkür yeni alanlar ve imkânlar bulabilmiştir. Bu hanedanın hâkim olduğu

Irak ve bir kısım İran'da Büveyhî emir, vezir ve devlet adamları tarafından çok sayıda kütüphane ve bilimsel kurum inşa edilmesi, ilmî hayatın gelişmesine yapılmış katkılardan birini teşkil etmektedir.¹ İşte bu makâle Büveyhî devlet adamlarından Sâbûr b.Erdeşîr'i (416/1025) ve onun önemli eseri olan Dâru'l-ilm'i ele almaktadır. Gerek inişli çıkışlı siyasî hayatıyla Sâbûr b.Erdeşîr ve gerekse tarihî ve edebî kaynaklarda son derece seçkin bir kurum olarak kendisinden söz edilen Dâru'l-ilm ayrı bir makalenin konusu olmayı hak etmişlerdir. Önce hakkındaki tarihî malzeme yeterince ortaya konulmamış olan bu ilim ve kitap düşkünü vezir Sâbûr b.Erdeşîr'in hayatı ele alınacak; arkasından da Dâru'l-ilm, değişik yönleri ile incelenip tartışılacaktır.²

¹ Büveyhîler dönemi kütüphaneleri, "Büveyhî Devlet Adamlarının Kitaba ilgileri ve Kütüphaneleri" adlı bir makalede tarafımızdan ele alınmıştır. Bu makale D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayınlanacaktır.

² İslâm tarihinde kütüphaneleri ele alan eser ve makâlelerde veya Büveyhî dönemi ile ilgili çalışmalarda, araştırmacılar, Sâbûr b.Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'ine de değişik derecelerde katkılarda bulunmuşlardır. Bkz., Yûsuf el-İş, **Dûru'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Âmme ve Şibhi'l-Âmme li Bilâdi'l-İrâk ve's-Şâm ve Mısır**, Fransızcadan çev., Nizâr Ebâza ve Muhammed Sabbâğ, Beyrut 1411/1991, s.132-147; Muhammed Mâhir Hamâde, **el-Mektebât fi'l-İslâm, Neş'etühâ ve Tetavvüruhâ ve Mesâiruhâ**, Beyrut, 1401/1981, s. s.129-133; Kûrkîs (Gorgis) Avvâd, **Hezâinü'l-Kütübi'l-Kadîme fi'l-İrâk**, Beyrut 1406/1986, s.140-145; İsmail Erünsal, **İslâm Medeniyetinde Kütüphaneler**, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi XIV (içinde), İstanbul 1989, s.228-229; Heribert Busse, **Chalif und Grosskönig Die Buyiden im Iraq (945-1055)**, Beirut 1969, s.525-527; R.S.Mackensen, "Four Great Libraries of Medieval Baghdad", *Library Quarterly*, 2(1932), 288-293; Olga Pinto, "The Libraries of the Arabs During the Time of the Abbasides", *Islamic Culture*, III/2 (1929), s.224. Mafizullah Kabir'in, Sâbûr b.Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'i de dahil olmak üzere Büveyhî kütüphanelerine dair kaleme aldığı makale, söz konusu kütüphanelerin kısa açıklamalarla tadat edilmesi şeklindedir: "Libraries and Academies During the Buwayhid Period-946 A.D. to 1055 A.d.", *Islamic Culture XXXIII* (1959), s.31-33. Sâbûr b.Erdeşîr ile ilgili olarak İslam ansiklopedisinin ilk başkısında yer alan madde (Bkz., K.V.Zettersteen, "Sâbûr b.Ardashîr", X, 15-16) ansiklopedinin yeni baskısında iyice kısaltılmıştır. Bkz., C.E.Bosworth, "Sâbûr B.Ardashîr", *EI2*, VIII, 694. Büveyhîler hakkında yapılmış çalışmalarda da Sâbûr b.Erdeşîr'den yer yer bahsedilmektedir. Bkz., Busse, s.240 v.d., 252, 286, 310 v.d., 425, 431, 490, 510 v.d., 525; Mafizullah Kabir, **The Buwayhid Dynasty of Baghdad**, Calcutta 1964, s. 125, 128.

Sâbûr b.Erdeşîr'in Hayatı

Fârs'ın merkezi Şiraz'da 336/947-948'da doğan Sâbûr b.Erdeşîr, Büveyhî devletinde bir kâtip olarak hayata atıldı.³ Onun Fârs Büveyhî devleti içerisinde, yüksek kademelere çıkıncaya kadar, değişik görevlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Fârs Büveyhî emiri Şerefü'd-Devle (372-379/983-989) Irak Büveyhî topraklarını ele geçirmek için 375/985-986 yılında bu bölgeye hareket ettiği zaman Sâbur b. Erdeşîr'i vekâleten vezirliğe atamıştır.⁴ Böylece o, 377/987-988'de vezir Ebû Mansûr Muhammed b. el-Hasan b.Sâlihân'ın Fârs'dan Bağdat'a gelip yönetimi üzerine alıncaya kadar bu görevde kaldı.⁵

Bundan sonra Sâbûr b.Erdeşîr'in Irak Büveyhî devletindeki inişli çıkışlı siyasî-idarî hayatı başladı. Önce Dîvânü'l-hezâin başkanlığına getirildi.⁶ Vezir İbn Sâlihân'ın 380/990-991 yılında azledilmesi üzerine Sâbûr b. Erdeşîr, Şerefü'd-Devle'nin ölümünün (379/989 yılı) ardından tahta çıkan Irak Büveyhî emiri Bahâü'd-Devle (379-403/989-1012)'nin veziri oldu.⁷ O, bu görevde, Safedî (764/1363)'ye göre on bir ay kalabildi; müteakip yıl (381/991-992) Bahâü'd-Devle tarafından azledilerek tutuklandı. Bunun sebebi Sâbûr'un, maaşlarından dolayı Deylemlî askerlerin tepki ve düşmanlığı ile karşı karşıya kalması idi.⁸ Bilahare iş başına gelen vezir Ebü'l-Kasım Ali b.Ahmed el-Eberkûhî tarafından salıverilip Sakyü'l-Fûrat bölgesinde müfettiş olarak görevlendirildi; fakat o, Dîvânü'l-inşâ başkanı ve yönetimde gerçek güç sahibi olan İbnü'l-Muallim'in düşmanlığından çekindiği için, Irak'ın bataklık bölgesi Batîha'ya kaçarak bu bölgede Büveyhîler'e bağlı olarak hüküm süren Şahinîler'e sığındı.⁹

Çok geçmeden Sâbûr b.Erdeşîr'e yine ikbâl yolu açıldı. Onun, 382/992 yılında Batîha'dan gelerek İbn Sâlihan ile birlikte Bahâü'd-Devle'nin vezirliğini paylaştığını görmekteyiz. Bu müşterek vezirlik süresi içerisinde resmî mektuplarda bu iki vezirin isminin münâvebe ile başta yazıldığı

³ es-Safedî, Selâhüddîn b.Aybek, el-Vâfi bi'l-Vefeyât, nşr., Bernd Radtke, Wiesbaden 1979, XV, 71-72.

⁴ er-Rûzrâvarî, Zahîrüddîn Ebû Şücâ' Muhammed b.el-Hüseyn, Zeylû Tecâribi'l-Ümem, nşr., H.F Amedroz ve D.S.Margoliouth, The Eclipse of Abbasid Caliphate III (içinde), London 1921, s.123.

⁵ Rûzrâvarî, s.137; Safedî, s.XV, 72.

⁶ Safedî, XV, 72.

⁷ Rûzrâvarî, s.181.

⁸ Rûzrâvarî, 187; Safedî, XV, 72.

⁹ Rûzrâvarî, s.246; Safedî, XV, 72.

söylenir.¹⁰ Bu görev sırasında da müzminleşen asker maaşları sorunundan dolayı bir takım zorluklarla karşılaştı. Deylemli askerlerin, maaşların gecikmesi ve ödenen paranın da mağşuş olmasından şikâyet ederek, 383/993-994 yılında yeniden isyana kalkışmaları ve sarayını kuşatıp yağmalamaları karşısında, Sâbûr b.Erdeşîr, canını kurtarmak için görevini bırakıp kaçmak zorunda kaldı.¹¹ Vezirlikte tek kalan İbn Sâlihân da görevinde âcizlik gösterince istifa etmekten başka çıkar bir yol bulamadı. Bahâü'd-Devle tarafından atanan yeni vezir ise kendisinden beklenen başarıyı gösteremedi ve görevi bıraktı. Bundan yararlanan Sâbûr b.Erdeşîr Deylemli askerlerle ilişkilerini düzelterek, aynı yıl (383/993-994) yeniden görevinin başına dönmeyi başardı. Bu sefer vezirlikte onun bir ortağı da yoktu.¹²

Irak Büveyhîleri bu yılda çeşitli problemlerle karşı karşıya idi. Bahaü'd-Devle'nin Fârs bölgesini kardeşi Samsâmü'd-Devle (380-388/990-998)'nin elinden almak için giriştiği teşebbüs sonuçsuz kalmış, üstelik Huzistan da geçici olarak kaybedilmişti. Devlet hazinesi de büyük bir sıkıntı içinde idi. Vezir Sâbûr b.Erdeşîr maddî kaynak bulmak amacıyla Bahâü'd-Devle tarafından Vâsıt'a gönderildi. Öyle görünüyor ki, o, bu konuda başarı gösterme ümidi taşımadığı için görevini bıraktı; yine Batîha'ya kaçıp Şahinî emiri Mühezzibü'd-Devle'ye sığındı.¹³ Yaklaşık İki yıl sonra, 386/996'da, Sâbûr b.Erdeşîr Batîha'dan çağırılarak yeniden Bahâü'd-Devle'nin veziri oldu. Bu seferki görevi çok kısa sürdü. Yaklaşık üç ay sonra (Safedî'ye göre üç aydan biraz fazla) görevinden uzaklaştırıldı. Onun kaçıp gizlendiği yer yine Batîha idi.¹⁴

Sâbûr b.Erdeşîr 388/998-999 yılından itibaren Irak Büveyhî devletinde aktif göreve dönmeyi buldu. Bahaü'd-Devle belirtilen tarihte Fârs'a yürüyüp bu bölgenin merkezi Şiraz'ı devlet merkezi haline getirince, Irak artık Fârs'a bağlı bir eyalet haline geldi. Sâbûr b.Erdeşîr de vezir Ebû Alî b.İsmail el-Muvaffak'ın desteği ile Irak bölgesinin yönetiminde hükümdar veya vezirin naipliğine getirildi.¹⁵ Yaklaşık dört yıl devam eden Irak naipliği görevi de siyasi ve ekonomik sebeplerle ortaya çıkan istikrarsızlık ve karışıklıklarla geçti.

¹⁰ Rûzrâvarî, s.246.

¹¹ Rûzrâvarî, s.250.

¹² Rûzrâvarî, s.252; Safedî, XV, 72.

¹³ Rûzrâvarî, 254, 255; Safedî, XV, 72.

¹⁴ Rûzrâvarî, s.274, 275; Safedî, XV, 72.

¹⁵ Rûzrâvarî, s. 310; Safedî, XV, 72.

Sâbûr'un müteakip yıl (389/998-999) Bağdat'ta pamuk ve ibrişimden yapılan mâmulere onda bir oranında (uşr) vergi koyması halkın isyanına sebep oldu. Ortaya çıkan kargaşa ve anarşik olaylar güçlkle bastırıldı.¹⁶ Bu naiplik görevi sırasında Sâbûr için tehlikeli olabilecek bir gelişme, kendisinin Irak naipliğine gelmesinde etkin rolü bulunan vezir Ebû Alî b.İsmâîl el-Muvaffak'ın Şiraz'da 390/999-1000 yılında görevden azledilip tutuklanması idi. Ancak Sâbûr b.Erdeşîr'e dokunulmadı ve o görevine devam etti.¹⁷ Aynı yıl (390) onun sarayı, aldıkları paranın (gümüş dirhemlerin) yeterince saf olmadığını ileri süren Deylemli askerlerin saldırısına maruz kaldı.¹⁸ Bundan daha tehlikeli olan bir gelişme Bağdat'ta görev yapan bir grup Türk askerinin (el-Ğilmân) Irak'tan Fârs'a götürülmesi ile ilgili olarak Bahâü'd-Devle tarafından gönderilen emrin¹⁹ uygulanmaya konulmak istenmesi ile ortaya çıktı.

Türk askerleri maaşlarına ilişkin isteklerinin yerine getirilmemesi sebebiyle müteakip yılın (391/1000-1001) başında isyana kalkıştılar. Türk askerlerinin bu tavrı bilahare şehrin sünnî kesimi ile şîî kesimi arasında bir çatışmanın sebebini teşkil etti. Sâbûr b.Erdeşîr kaçarak gizlendi, arkasından da Batiha'ya sığındı. O, Şiraz'a bir mektup göndererek Bağdat'taki olayları Büveyhî emiri Bahâü'd-Devle'ye anlattı ve sorumluluğu kendisi ile birlikte Irak yönetiminde bulunan bazı üst düzey bürokratin üzerine attı. Sâbûr b.Erdeşîr'e göre onlar, kendisine karşı ittifak etmişlerdi.²⁰ Sâbûr devlet merkezi Şiraz'a çağrıldı. O burada yeniden Irak naipliğine tayin edilmeyi başardı; fakat bu sefer Irak'ı yönetme sorumluluğunu (en-nazar fi a'mâli'l-İrâk) bir başkası (Ebû Ca'fer el-Haccâc) ile müştereken paylaşacaktır.²¹ Diğer taraftan Sâbûr b. Erdeşîr Büveyhî hükümdarından Bağdat'taki muhalif bürokrat grubunu tasfiye etme izni aldı. Tasfiye edilecek bu grubun müsaderesinden hazineye iki yüz bin dinar gireceği öngörülmüştü.²²

¹⁶ Hilâl es-Sâbî, Ebû'l-Hüseyn Hilâl b. el-Muhassin b.İbrahîm es-Sâbî, el-Cüz'ü's-Sâbî min Târîhi Ebi'l-Hüseyn Hilâl b. el-Muhassin b. İbrâhîm es-Sâbî, nşr., H.F.Amedroz ve D.S. Margoliouth, The Eclipse of Abbasid Caliphate III (içinde), London 1921, s.310.

¹⁷ Hilâl es-Sâbî, s.371.

¹⁸ Hilâl es-Sâbî, s.372.

¹⁹ Hilâl es-Sâbî, s.374.

²⁰ Hilâl es-Sâbî, s. 387, 388.

²¹ Hilâl es-Sâbî, s. 399.

²² Hilâl es-Sâbî, s. 402.

Irak'a intikâl ettikten sonra, Sâbûr b.Erdeşîr'in, Fârs'da verilen kararın hayata geçirilmesi yönünde attığı adımlar sonuç vermedi; tasfiyesi istenen kişiler ele geçirilemedi.²³ Bu başarısızlık Sâbûr'un hem Büveyhî hükümdarı nezdindeki hem de Irak'taki durumunu güçleştirdi.²⁴ Tasfiyesi düşünülen üst düzey yöneticilerden biri olan Ebü'l-Hasan b.Yahya, Şiraz'la irtibata geçerek Bahâü'd-Devle'den affedilmesini istedi ve Sâbûr b.Erdeşîr'i Büveyhî emirine şikayet ederek onun ordu ve halk tarafından sevilmediğini bildirdi ve ayrıca Sâbûr'un görevine son verilmesi ve müsaderesi durumunda devletin elde edeceği kazanca dikkat çekti. Bu durumda Bahâü'd-Devle, Irak'ın yönetimini (Sâbûr ile) müştereken üstlenen diğer nâibe, Sâbûr b.Erdeşîr'in tutuklanması emrini vermek zorunda kaldı. Fakat Ebû Nasr Sâbûr b.Erdeşîr, 392 yılı Cümâdelûla ayının (Mart-Nisan 1002) sonunda kaçarak Batîha'ya sığındı.²⁵ Sâbûr b. Erdeşîr'in bundan sonraki hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. İbnü'l-Cevzî, onun 416/1025 yılında Bağdat'ta öldüğünü kaydeder.²⁶

Sâbûr b.Erdeşîr, Büveyhî hükümdarları ve yönetimde görev alan birçok yüksek devlet adamı gibi şîi idi. Onun Şîa'nın Zeydiyye koluna mensup olduğu üzerinde durulmaktadır.²⁷ Sâbûr b.Erdeşîr'in görev yaptığı Irak'ta Hz.Peygamber soyundan gelen ve Büveyhî devletinde etkili iki büyük aile vardı. Bunlardan Zeyd b.Alî'nin oğlu Yahya'nın soyundan gelen Yahya oğulları (Benû Yahya) Şîa'nın Zeydiyye koluna mensupken, Musâ Kâzım'ın soyundan gelen Musa oğulları (Benû Musâ) Şîa'nın İmâmiyye kolunu tercih etmişlerdir.²⁸ Kaynaklarda onun Irak'ta Yahya oğulları ile yakın ilişki içinde bulunduğu ve onları desteklediğine dair bilgiler bulunmaktadır. O, Büveyhî devletinde sorumluluk aldığı yıllarda bu ailenin bazı önde gelenleri ile işbirliği yapmış ve onlar ile birlikte devlet hizmetinde bulunmuştur. Onun

²³ Hilâl es-Sâbî, s. 410-411.

²⁴ Hilâl es-Sâbî, s.412.

²⁵ Hilâl es-Sâbî, s.413, 418.

²⁶ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b.Alî, el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem, Haydarabad-Dekken 1357/1359, VIII, 23. Safedî'ye göre (XV, 73) Sâbûr b.Erdeşîr, Batîha'da bir müddet yaşadıktan sonra buradan ayrılmış ve yakalanarak Tüster'de tutuklanmıştır. Daha sonra buradan ayrılmış veya kaçmış fakat Errecân'ın köylerinden birinde ele geçirilerek Fârs'a getirilmiştir.

²⁷ Bkz., C.E.Bosworth, "Sâbûr B. Ardashîr", EI2, VIII, 694.

²⁸ Busse, s.281.

İmâmiyye'ye mensup Musa oğulları ile ilişkilerinin genellikle problemlili olduğu anlaşılmaktadır.

Sâbûr b.Erdeşîr, birçok durumda zeydî Yahya oğullarının lideri Muhammed b.Ömer el-Alevî (390/999-1000) ile benzer bir kaderi paylaşmış görünüyor. Bu durum, muhtemelen, bu ikisinin devletin güç dengeleri içerisinde aynı kanatta yer almaları sebebiyle idi. Muhammed b.Ömer, daha yeni tahta çıkan Büveyhî emiri Bahâü'd-Devle tarafından tutuklanarak mallarına el konulmuştu. Büveyhî emirini buna teşvik edip zorlayan, Divânü'l-İnşa başkanı ve aynı zamanda devlet yönetiminde makamının üstünde bir güç elde etmiş olan İbnü'l-Muallim(382/992-993) idi.²⁹ Fakat İmâmiyye'ye mensup Musa oğulları ve onun lideri Ebu Ahmed Hüseyin b.Musa el-Musevî (400/1009-1010)'ye dokunulmadı. Öyle görünüyor ki Musa oğullarının İbnü'l-Muallim ile ilişkileri iyi idi.³⁰ Sâbûr b.Erdeşîr'in birinci vezirliğinden azlinde İbnü'l-Muallim'in etkili olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat onun yeni vezir tarafından tayin edildiği göreve gitmeyerek Batîha'ya kaçmasında İbnü'l-Muallim'in düşmanlığının etkili olduğu açıkça kaydedilmektedir.³¹ Şu kadar var ki İbnü'l-Muallim'in 382/992-993 yılında bertaraf edilmesi³² hem Sâbûr hem de Muhammed b.Ömer için ikbâl yolunun açılmasına sebep olmuş görünüyor. Sâbûr b.Erdeşîr aynı yıl (382) Batîha'dan çağrılarak İbn Sâlihan ile birlikte vezirlik makamını paylaşırken³³ Muhammed b.Ömer de hapisten çıkmış ve vezir Sâbûr b.Erdeşîr'in naipliğine tayin edilmiştir.³⁴

Sâbûr b.Erdeşîr ile Zeydiyye'ye mensup Muhammed b.Ömer el-Alevî'nin bu işbirliği, öyle görünüyor ki, İmâmiyye'ye mensup Musa oğullarının Nikâbetü't-Tâlibiyyîn makamından uzaklaştırılmasında etkili olmuştur.³⁵ Bu makam 384/994-995 yılında Ebû Ahmed el-Musevî ile onun vekilleri ve oğulları Şerîf er-Radî (406/1015) ve Şerîf el-Mürteza

²⁹ Rûzrâvarî, s.173, 174, İbnü'l-Cevzî, VII, 212; İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebü'l-Hasan Alî b.Muhammed el-Cezerî, el-Kâmil fi't-Târîh, Beyrut 1399/1977, IX, 69.

³⁰ Busse, s. 286.

³¹ Rûzrâvarî, s. 246.

³² İbnü'l-Muallim 382/992-993 yılında görevden alındıktan sonra katledilmiştir. Bkz. Rûzrâvarî, s.243, 244.

³³ Rûzrâvarî, s. 246.

³⁴ Rûzrâvarî, s. 243, İbnü'l-Cevzî, VII, 212-213; Busse, s.287.

³⁵ Busse, s.287.

(436/1044)'nin ellerinden alınmıştır.³⁶ Bu makama Zeydiyye mezhebinden aynı zamanda bir zeydî-şîî olan Ebü'l-Hasan Muhammed b.el-Hüseyn ez-Zeydî getirilmiştir.³⁷ Musa oğullarının Nikâbetü'l-Aleviyyîn ile diğer bazı yüksek görevleri yeniden ele geçirmeleri için onların yaklaşık bir on yıl beklemeleri gerekmiştir.³⁸ Bu yıllar içerisinde zeydî Yahya oğulları, imâmî Musa oğullarından daha etkili bir konumda bulunmuşlardır. Sâbûr b.Erdeşîr'in ikbâlinin parladığı zamanlar Musa oğulları için bir endişe kaynağı olmuş görünüyor.³⁹ Yahya oğulları ise Büveyhî devletindeki etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Muhammed b.Ömer'in 387/997 yılında Büveyhî emiri Bahaü'd-Devle'nin (emir başkentte bulunmadığı zamanlarda) Bağdat'taki vekili olduğunu görmekteyiz.⁴⁰

Ebu Alî b.İsmâîl el-Muvaffak vezirliğe getirildiğinde Sâbûr b.Erdeşîr ve Muhammed b.Ömer el-Alevî, onunla güçlü ilişkiler kurmakta başarılı olmuşlardır. Böylece 388/998 yılında Sâbûr b.Erdeşîr Irak bölgesinin nâibi

³⁶ İbnü'l-Cevzî, VII, 172.

³⁷ İbnü'l-Esîr, IX, 105.

³⁸ İbnü'l-Cevzî, VII, 226-227; İbnü'l-Esîr, IX, 182.

³⁹ Sâbûr b.Erdeşîr'in 386/996 yılında yeniden vezir olması Musa oğullarının lideri Ebû Ahmed el-Musevî'yi rahatsız etmiştir Çünkü aralarındaki olumsuz ilişkiler devam etmekteydi. Bkz.Rûzrâvarî, s. 277. Musa oğulları Sâbûr b.Erdeşîr ile iyi ilişkiler kurmak veya bozulan ilişkileri düzeltmek için teşebbüslerde bulunmuşlarsa da, öyle görünüyor ki, bunda başarılı olamamışlardır. Sâbûr b.Erdeşîr 376'da Fârs'dan Bağdat'a vezir vekili sıfatıyla geldiğinde Ebû Ahmed el-Müsevî'nin oğlu ve büyük şair Şerif er-Radî, onun için bir övgü şiiri kaleme almıştır. Bkz., eş-Şerif er-Radî, Muhammed b.el-Hüseyn, *Dîvânü's-Şerif er-Radî*, Beyrut trz., I, 61 v.d. Daha sonraki yıllarda Musâ oğulları Sâbûr b.Erdeşîr ile ilişkilerini düzeltmek için bir teşebbüste bulunmuşlardır. Tam metni bize kadar ulaşan bir belge, Ebû Ahmed el-Müsevî ve oğlu Şerif er-Radî'nin vezir Sâbûr b.Erdeşîr ile aralarındaki husumet ve düşmanlığın kaldırılarak dostluk ve dayanışmayı tesisi hususunda bir irade ortaya koymalarını konu edinmektedir. "Sulh/Barış Akdi" diye isimlendirilen bu belge aynı zamanda taraflar arasında evlilik yoluyla akrabalık kurulmasını öngörmektedir. Bu evliliğin vezir Sâbûr b. Erdeşîr'in kızı ile Şerif er-Radî arasında yapılması söz konusudur. Tek taraflı bir sulh öngörüsü şeklinde kaleme alınan bu belgede Ebû Ahmed el-Musevî ve Şerif er-Radî, Sâbûr b.Erdeşîr'e sadık kalacaklarına, onun düşmanını düşman, dostunu dost edineceklerine söz vermektedirler. Bkz. el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fî Sınâ'ati'l-İnşâ*, Kahire 1338/1919, XIV, 97-99. Öyle görünüyor ki bu barış teşebbüsü başarısız olduğu gibi öngörülen evlilik de gerçekleşmemiştir. Şerif er-Radî, Sâbûr b.Erdeşîr için kaleme aldığı bir övgü şiirinde ona düğünün yapılmasını (vuslat) hatırlatmaktadır. Bkz., Şerif er-Radî, *Dîvân*, I, 292 v.d.

⁴⁰ Rûzrâvarî, s.304.

olurken Muhammed b.Ömer el-Alevî de vezir tarafından Bağdat'ın (yoksa Irak'ın mı?) güvenlik işlerinin(hıfzu'l-beled) başına geçirilmiştir.⁴¹ Musâ oğulları ve bu arada Ebû Ahmed el-Musevî'nin vezir el-Muvaffak ile ciddi anlaşmazlık içinde kaldıkları kaydedilmektedir.⁴² Muhammed b.Ömer, 390/999-1000 yılında vefat ettiğinde Sâbûr b.Erdeşîr onun cenaze töreninde yer alarak dostluğunu göstermiştir.⁴³

Sâbûr b.Erdeşîr, Irak naipliği sırasında zeydî Yahyâ oğulları ile iyi ilişkilerini sürdürdü. O, Muhammed b.Ömer'in ölümünden sonra onun makamına yine Yahya oğullarından adı geçen bir akrabası olan Ebü'l-Hasan b.Yahya'yı geçirmiştir.⁴⁴ Ebü'l-Hasan b.Yahyâ'nın kardeşi Ebû Ya'kub'un de yüksek görevlere geldiği anlaşılmaktadır.⁴⁵

Bağdat naipliğinin son yıllarında, Sâbûr b.Erdeşîr'in, zeydî Yahyâ oğullarının yönetiminde bulunan bazı üyeleri ile ilişkileri bozulmuştur.⁴⁶ Daha önce belirtildiği gibi, Sâbûr b.Erdeşîr, Bağdat'ta Türk askerlerinin Fârs'a kaydırılmasının ortaya çıkardığı sorunlar sırasında Yahyâ oğullarından Ebü'l-Hasan b.Yahya ve kardeşi Ebû Ya'kûb'u hasımları arasına katılmakla suçlayarak tasfiye etmek istemiş, fakat bunda başarılı olamamıştır. Aksine bunlardan Ebü'l-Hasan b.Yahya, Büveyhî hükümdarı Bahaü'd-Devle'nin Sâbûr b.Erdeşîr'i azletmesinde etkili olmuştur.

Sâbûr b. Erdeşîr, güçlü bir kâtip, mal ve para ile ilgili konularda dürüst, hayra düşkün, dindar fakat aynı zamanda memurlarını sık sık

⁴¹ Rûzrâvarî, s.306, 307, 308, 310.

⁴² Hilâl es-Sâbî, s.368.

⁴³ Hilâl es-Sâbî, s.346.

⁴⁴ Hilâl es-Sâbî, 347. Adı geçen müellif bu şahsın tam ismini aynı sayfada Ebü'l-Hasan Muhammed b. el-Hasan b.Yahya şeklinde kaydetmektedir. Bağdat'ta 391/1000-1001 yılında Fârs'a kaydırılmak istenen Türk askerlerinin isyanı sonunda ortaya çıkan Şîa ve Ehl-i Sünnet çatışması sırasında Kerh'li Şifler'in Ebü'l-Hasan b.Yahya'ya başvurarak kargaşaya son vermesini istedikleri fakat onun Sünniler ile Türk askerleri karşısında bir gücünün olmadığı cevabını verdiği kaydedilmektedir. Fakat yine de o, Hz.Ali soyundan ileri gelenlerle (vücûhü'l-Aleviyyîn) fukahâyı (bu fakihler şüphesiz sünnî olmalı) yanına alarak sarayda Türk askerleri ile bir anlaşma yapmayı başarmış ve güvenliği sağlamıştır. Bkz. Hilâl es-Sâbî, s.387, 388.

⁴⁵ Hilâl es-Sâbî, s.388, 411.

⁴⁶ Zeydi Yahya oğullarının diğer üyeleri ile ilişkilerinde bir değişiklik olmadığına dair işaretler vardır. Sâbûr, Fârs'dan döndükten sonra Vâsıt'ta Ebü'l-Hasan b.Yahyâ'nın kardeşi Ebû Abdullâh'ın evinde konaklamıştır. Bkz., Hilâl es-Sâbî, s. 411.

değiştiren ve çokça müsaderede bulunan bir kişi olarak anlatılmaktadır.⁴⁷ Olumlu özellikleri içerisinde belki de en önemlisi onun ilim ve kültüre ilgi duymasıdır. İlim adamlarını himâyeye konusunda gösterdiği çabadan olsa gerek, Seâlibî (429/1037-1038), eserinde, Sâbûr için övgü şiirleri kaleme alan şairlerle ilgili ayrı bir bölüm açmıştır. Adı geçen müellif, Sâbûr'un çevresinde yer alıp onun desteğini kazanmış on beş kadar şairin ismini vermektedir. Bunlar arasında es-Selâmî (Ebü'l-Hasan Muhammed b.Abdillâh el-Mahzûmî öl: 394/1003), el-Bebbeğâ (Ebü'l-Ferec Abdülvâhid b.Nasr b.Muhammed, öl: 398/1008), İbn Bâbek, Muhammed b.Bülbül, Ahmed b.Alî el-Müneccim gibi devrin önemli şairleri de bulunmaktadır.⁴⁸ Şair el-Bebbeğâ, vezir Sâbûr'un huzuruna girerken başından aşağı dinar ve dirhemler saçılarak karşılanmıştır ki, bu, Sâbûr'un şairlere desteğinin ölçüsü hakkında bir fikir verebilir.⁴⁹ Yine Sâbûr'un sarayının şairlerin durağı olduğu belirtilir.⁵⁰ Fakat kültürel alanda onun en önemli adımı Dâru'l-ilm'i kurmasıdır. Sâbûr b. Erdeşîr, Dâru'l-ilm'i inşa ettirerek âdeta ilim ve kültüre olan katkısını taçlandırmıştır.

Sâbûr b.Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'i

Sâbûr b.Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'i, esasen, İslam dünyasında Beytü'l-hikme'lerden sonra bir takım ayrı özelliklere sahip ilmî kurumlar olarak gelişen Daru'l-ilm'lerden birini teşkil etmektedir. Bilindiği gibi, İslam dünyasında tercüme ve yüksek seviyede ilmî araştırmaların yapıldığı Beytü'l-hikme'ler, bir süre sonra yerlerini Dâru'l-ilm'lere bırakmışlardır. Tüm örnekleri için geçerli olmasa da Dâru'l-ilm'leri Beytü'l-hikme'lerden ayıran bazı özellikler söz konusudur. Bir kere, sadece saray mensuplarının, âlimlerin ve bu kurumlarda görevli mütercimlerin girebildikleri Beytü'l-hikme'lerin aksine Dâru'l-ilm'ler, halka açık tutulmakta ve bünyelerinde yer alan kütüphanelerden her sınıftan halk istifade edebilmekteydi. Dâru'l-ilm'ler

⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, VIII, 22; Safedî, XV, 73.

⁴⁸ es-Se'âlibî, Ebü Mansûr Abdulmelik b.Muhammed b.İsmâîl en-Nisâbü'rî, **Yefîmetü'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-Asr**, Mekketü'l-Mükerreme, 1399/1979, III, 124-131. Adı geçen müellif, diğer şairlerin isimlerini de kaydetmektedir: Muhammed b.Ahmed el-Hamdûnî, İbn Lü'lü', el-Halî' en-Nâmî, el-Hâtemî, es-Süfyânî, Ahmed b.el-Müğallis, Sa'd b.Muhammed el-Ezdî, el-Hasan b.Muhammed el-Adudî ve 'Avn b.Alî el-'Anberî.

⁴⁹ Safedî, XV, 74.

⁵⁰ İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b.Muhammed, **Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân**, thk., İhsan Abbas, Beyrut 1397/1977, II, 354.

genellikle vakıf düzeninde teşkilatlandırılmış kurumlardır. Bu kurumlara istifade için gelen ihtiyaç sahibi kişilere barınma, konaklama, beslenme, malzeme temini (kâğıt v.s.) ve burs gibi çeşitli imkânlar sağlanmaktaydı. Araştırma kurumu hüviyeti taşıyan Beytü'l-hikme'lerde bir bölüm halinde yer alan kütüphane, Dâru'l-ilm'lerde çok defa bu kuruluşun en önemli kısmını oluşturmakta, dolayısıyla Dâru'l-ilm'ler bazan da Dâru'l-kütüb/Hizânetü'l-kütüb (kütüphane) şeklinde adlandırılmaktaydılar. Dâru'l-ilm'lerin bazılarının kurulmasında mezhep ve belirli bir dinî anlayışın öğretilip propagandasını yapma arzusu etkili olmuştur.⁵¹ Dâru'l-ilm'lerin medreselerin ortaya çıkışında bir ârâ model olup olmadığı tartışmalıdır.⁵²

Yaklaşık olarak dördüncü/onuncu asrın başında ilk ortaya çıkışlarından Sâbûr b.Erdeşîr'in zamanına kadar, İslam dünyasında birkaç Dâru'l-ilm'in kurulduğunu görmekteyiz. Bunlar arasında, şair ve şafî fakihî olan Ca'fer b.Muhammed b.Hamdân el-Mavsîlî (323/934-935) tarafından Musul'da kurulan ilk Dâru'l-ilm, Ebû Hâtim Muhammed b.Hîbbân el-Büstî (354/965)'nin bu günkü Afganistan sınırları içerisindeki Büst⁵³ şehrinde kurduğu Dâru'l-ilm, Büveyhîler zamanında Adudu'd-Devle (338-372/949-982) döneminde İbn Sevvâr'ın Basra'da Mu'tezile mezhebinin öğretilmesi amacına da hizmet için inşa ettirdiği Hizânetü'l-vakf veya Dâru'l-kütüb sayılabilir. Sâbûr b.Erdeşîr'in çağdaşı olanlar içerisinde ise Şerîf er-Radî'nin Bağdat'taki Dâru'l-ilm'i ile Fatimî halifesi el-Hâkim bi Emrillâh (386-411/996-1021)'in Kâhire'de kurduğu Dâru'l-ilm (veya Dâru'l-hikme) zikredilebilir. Bunlardan Kahire'de olanı, muhakkak ki, Sâbûr b.Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'i ile yarışacak düzeyde son derece parlak bir kurum olarak dikkat çeker. Çok zengin bir kütüphane, okuma salonu, ilmî toplantı ve dersler için ayrı bölümler ihtiva eden bu kurum, başlangıçta sünnî karakterde inşa edilmiş ve malikî bilginlerin yönetimine verilmişti; fakat bilahare, belki de halife Hâkim'in ölümünden sonra, bu niteliğini kaybederek dai'd-düâtların (dâi'd-dü'ât: Fatimî devlet sistemi içinde diâye/propaganda teşkilatının en yüksek sorumlusu) yönetiminde Fatimî İsmâîlîliğinin propagandası için faaliyette bulunan bir merkeze dönüştürüldü. Fatimî halifesi Hâkim'in Dâru'l-ilm'e sünnî bir görünüm vermesinin iki sebebi olabileceği ileri sürülmektedir. Bunlardan biri şiddetli İsmâîliyye propagandası neticesinde

⁵¹ İsmail E. Erünsal, "Dârülilm", T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, VIII, 539. D.Sourdel, "Dâr Al-'İlm", EI2, II, 127; Yusuf el-İş, s. 97 v.d.

⁵² George Makdisi, *The Rise of Colleges*, Edinburg University Press, 1981, s.306 v.d.

⁵³ Büst hakkında bkz., R.Hartmann, "Büst", İ.A., II, 842.

isyan edecek hale gelen sünmî Kâhire halkını yatıştırmak, diğeri ise burada okutulacak felsefe dersleriyle İsmâiliyye propagandasına zemin hazırlamak.⁵⁴ Konunun daha iyi anlaşılması için Dâru'l-ilm'lere dair bu genel girişten sonra Sâbûr b.Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'ine geçebiliriz.

Sâbûr b.Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'i Bağdat'ın batı yakasında, Şifler'in yoğun olarak meskun olduğu Kerh semtinde⁵⁵, Beyne's-Sûreyn mahallesinde inşa edilmiştir. "İki surun arası" anlamına gelen Beyne's-Sûreyn, Yâkût el-Hamevî (626/1228-1229) tarafından Kerh'in en güzel ve en mamur mahallelerinden biri olarak nitelendirilmektedir.⁵⁶ Kaynaklarda 381/991 veya 383/993 tarihinde kurulduğu belirtilen bu kurum, genellikle kurucusunun adlandırılmasıyla "Darü'l-İlm" şeklinde kaydedilir.⁵⁷ Bununla beraber zaman zaman da ona "Hizânetü'l-kütüb"⁵⁸, "Dâru'l-kütüb"⁵⁹ veya "Dâru'l-kütübü'l-kadîme/eski kütüphane"⁶⁰ şeklinde atıfta bulunulur. Sâbûr b.Erdeşîr'in yukarıda kaydedilen her iki tarihte de vezirlik makamında bulunduğu hatırlanmalıdır.

⁵⁴ Yusuf el-İş, s.104 v.d., 128 v.d., 130 v.d., 154 v.d.; İsmail E. Erünsal, "Dârülilm", T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, VIII, 540; a.g.m., "İslâm Medeniyetinde Kütüphaneler", s.227, 229, 231-232; D.Sourdel, "Dâr Al-'İlm", EI2, II, 127; a.g.m., "Dâr Al-Hikma", EI2, 126-127; Ahmet Güner, "Büveyhî Devlet Adamlarının Kitaba İlgileri ve Kütüphaneleri" D.E. Ü. İlahiyat Fakültesi dergisinde yayınlanacak.

⁵⁵ Kerh hakkında geniş bilgi için bkz., M.Streck, "Kerh", İA., VI, 585-587.

⁵⁶ Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, nşr., Ferdinand Wüstenfeld, Leipzig 1886, I, 779.

⁵⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b.Alî, **Târîhü Bağdâd ev Medîneti's-Selâm**, Beyrut trz., III, 93; İbnü'l-Cevzî, VII, 172, VIII, 22, IX, 101; Yâkût el-Hamevî, **Mücemü'l-Üdebâ**, IV, 6, XVII, 267; İbnü'l-Esîr, IX, 101; İbn Hallikân, II, 356, IV, 163, VII, 73; Zehebî Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b.Ahmed, **el-İber fî Haberi Men Ğaber**, thk., Fuâd Seyyid, Kuveyt 1961 III, 22; **Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ**, tahkik, Şuayb el-Arnaût Muhammed Nuaym, Beyrut 1403/1983, XVII, 387; Safedî, XV, 73; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b.Ömer, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk., Muhammed Abdulazîz en-Neccâr, Kahire trz., XI, 312; İbn Tağrıberdî, **en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki'l-Mısır ve'l-Kâhire**, Kahire trz., IV, 164; İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay, **Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb**, Beyrut trz., III, 104.

⁵⁸ Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, I, 799; İbnü'l-Esîr, X, 7.

⁵⁹ Hatîb el-Bağdâdî, VI, 203, XI, 58; İbnü'l-Cevzî, VIII, 205; İbnü'l-Esîr, IX, 350; Safedî, XVIII, 419.

⁶⁰ İbnü'l-Cevzî, IX, 189; Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, XVII, 267.

“Hizânetü'l-kütüb”, “Dâru'l-kütüb” (kütüphane) şeklindeki isimlendirmelerin de açıkça ortaya koyduğu gibi, Dâru'l-ilm'in en temel özelliklerinden biri, benzeri kurumlar gibi, kütüphane olmasıdır. Sâbûr b. Erdeşîr, Dâru'l-ilm'de kurduğu kütüphanede değişik ilim dallarına ait topladığı ve satın aldığı kitapları bir araya getirmiştir. Dâru'l-ilm bir vakıf eser olarak inşa edilmiş ve ilim adamlarının istifadesine sunulmuştur. Kaynaklarda kütüphanede on binden fazla⁶¹ veya kesin bir rakamla on bin dört yüz⁶² kitap bulunduğu belirtilmektedir. Fakat Mackensen'in⁶³ haklı olarak belirttiği gibi, bu sayı ile kuruluş sırasında vakfedilen kitapların sayısının mı yoksa kurumun en sonunda ulaştığı kitap sayısının mı kastedildiğini kestirmek zordur. Bize birincisi daha makul gelmektedir. Zaman içerisinde bağış veya başka yollarla bu sayının artmış olduğu düşünülebilir. Dâru'l-ilm'in fonksiyonlarını yerine getirmesi, giderlerinin karşılanması için kurucusu tarafından geniş vakıflar meydana getirilmiştir. İbnü'l-Cevzî (597/1200), sadece bu vakıflara (vukûf) işaret ederken Safedî (764/1363), bir iplik çarşısının(Dârü'l-ğazl) bu kurum için vakfedildiğinden bahsetmektedir.⁶⁴

Bu vakıf kütüphanenin hem dinî hem dünyevî ilimleri bir araya getiren ve değişik türden kitap ihtiva eden bir kütüphane olduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Cevzî, kurucusunun kütüphane için bir fihrist yaptı(rd)ğın belirtirken, Sibt İbnü'l-Cevzî(654/1256), bir vakfiye niteliğinde olduğu izlenimi veren bu fihristin mukaddimesine yer vermektedir. Mukaddimedede besmeleden sonra şöyle denilmektedir: “Bu, Sâbûr b. Erdeşîr'in topladığı/yaptığı bir fihristtir (sebt). Burada, Kur'ân-ı Kerim, Kur'ân ilimleri, onun tefsiri ve kırâati, fıkıh, ibadetler, ferâiz, mezheplere göre fıkıh(fıkıh ale'l-mezâhib), tevhîd, cedel ve hilâf ile ilgili kitaplar bulunmaktadır. Yine burada âl-i beyt(Selam onların üzerine olsun) tarafından tasnif edilenler (yani Peygamber soyundan gelenlerce kaleme alınan kitaplar) ile ilm-i ensâb, lügat, hüküm, emsâl, Arap dili, arûz ve kâfiyeler hakkındaki kitaplar yer almaktadır. Yine burada Câhiliye ve İslâm devirlerini idrak eden (Muhadram) şairler, muhaddisler, terâif(tekili, ”tarîf” ve “tarîfe” dir; “yeni haber” veya “seçilmiş sözler” demektir), ahbâr, resâil hakkındaki kitaplar ve tıp, astronomi/astroloji (tencîm), felsefe (hikmet), matematik/geometri

⁶¹ İbnü'l-Cevzî, VII, 172, VIII, 22; Safedî, XV, 73.

⁶² İbnü'l-Esîr, X, 7.

⁶³ R.S.Mackensen, “Four Great Libraries”, Library Quarterly,2 (1932), 290.

⁶⁴ İbnü'l-Cevzî, VIII, 22; Safedî, XV, 73.

(hendese) kitapları ve bunların dışında kalan diğer ilimlere ait kitaplar mevcuttur...Allah, Sâbûr b. Erdeşîr'e temiz niyetinin karşılığını versin; bina ve inşa ettiğinin sevabını ona ulaştırсын. Kim onun şart koştuğu şeyleri değiştirirse Allâh'ın lâneti, şiddetli azabı onun üzerine olsun"⁶⁵

Kütüphanenin çok seçkin eserleri ihtiva ettiği özellikle belirtilir ve burada Benû Mukle(İbn Mukle kardeşler) hattıyla yüz Mushaf bulunduğu söylenir.⁶⁶ Yâkût, dünyada bu kütüphanedekiler kadar güzel kitap bulunmadığını söyleyerek hayranlığını dile getirir. Çünkü ona göre, kitapların hepsi büyük bilginlerin hattıyla kaleme alınmış ve aynı zamanda onların yazdıkları asıl nüshalardan teşekkül etmekteydi.⁶⁷ Kısa zamanda şöhrete ulaşan ve adını her tarafa duyuran bu kütüphaneye bilginlerin en önemli eserlerini hibe etmeye son derece istekli olduklarını gösteren örnekler bulunmaktadır. Büyük tıp bilgini Cebraîl b. Ubeydullâh b. Bahtîşû (395/1004-1005), en önemli eseri el-Künnâş el-Kebir'in (büyük vezir el-Kâfi lakaplı aynı zamanda bir kitap düşkününü olan Sâhib. b. Abbâd (385/995) adına kaleme alındığından dolayı "el-Kâfi" adıyla da bilinir. Beş ciltten oluşur) bir nüshasını Dâru'l-ilm'e hediye etmiştir.⁶⁸ Yazarların, eserlerinden birer nüshayı bu kütüphaneye vermek suretiyle adlarını ebedileştirmek istedikleri fakat her isteyeninin eserinin kabul edilmediğini söylemek mümkündür.⁶⁹ Yâkût'un kaydettiğine göre Fâtımî halifeleri ez-Zâhir (411-427/1021-1036) ve el-Mustansır (427-487/1036-1094) dönemlerinde

⁶⁵ Yusuf el-İş, bu alıntıyı, Sıbt'ın Mir'ât'ının iki yazma nüshasından(Köprülü 1157, Mir'ât, XI, 185A; el-Mektebetü'l-Vataniyyü, Arabî, 5866, XI, 141A) nakletmektedir (Bkz., **Dûrû'l-Kütübi'l-Arabiyye**, s.135, 2.dipnot.). Mir'ât'ın, söz konusu kütüphane ile ilgili bilgileri de içermesi gereken ve hemen hemen Büveyhîler dönemini kapsayan kısmı neşredilmiştir (Bkz., **Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân, el-Hikbetü 345-447**, dirâse ve thk., Cenân Halîl Muhammed el-Hamûndî, Bağdat 1990). Fakat İngiltere'deki bir nüshayı esas alarak (bkz., **Mirât**, s.90) yapılan bu neşirde bu bilgiler bulunmamaktadır.

⁶⁶ İbnü'l-Esîr, X, 7. Ebû Alî İbn Mukle (Muhammed b.Alî öl.328/940) Abbasî tarihinde birçok defa vezirlik yapmış bir devlet adamıdır. Fakat o ve kardeşi Ebû Abdillâh İbn Mukle (el-Hasan b.Alî b.Mukle), İslâm hat sanatına yaptıkları katkılarla tanınmaktadırlar. Bir yazı tarzı olan "el-Hattü'l-Mensûb (orantılı yazı)" İbn Mukle kardeşlerden biri tarafından icat edilmiştir. Bkz., D.Sourdell, "İbn Mukla", EI2, III, 887.

⁶⁷ Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, I, 799.

⁶⁸ İbn Ebî Usaybi'a, Muvaffaküddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b.el-Kâsım **Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibbâ**, şerh ve thk., Nizâr Rızâ, Beyrut trz., s.212.

⁶⁹ Yusuf el-İş, s. 134.

Mısır'da bir süre İnşâ divanı başkanlığı yapmış olan İbn Hayrân (Ebû Muhammed Ahmed b. Alî b. Hayrân, öl. 431/1039-1040), Büveyhî emiri Ebû Kâlfîcâr (415-440/1024-1048)'in Mısır'a gönderdiği elçisi Ebû Mansûr'a Şiir Divanı ile Resâil'inden iki cüz vermiş ve ondan bunların Dâru'l-ilm'e konulması (tahlîd) konusunda (bu sırada Daru'l-ilm'in yöneticisi olan) Şerîf el-Mürtezâ (436/1044) veya kentte tanıdığı ileri gelenler ile görüşmeler yapmasını istemiştir. İbn Hayrân, gönderdiği parçaların beğenilip kabul edildiğinin kendisine bildirilmesi halinde Divân ve Resâil'inin diğer kısımlarını da göndereceğini ifade etmiştir.⁷⁰ Kütüphane böylece son derece kıymetli ve kolay kolay ulaşılamayan eserleri ihtiva etmesi itibariyle de bilginlerin ilgi odağı olmuştur. Şair Ebû'l-Alâ el-Ma'arrî (449/1058)'nin, diğer kütüphanelerdeki kitaplarda bulamadığı bazı tabirleri araştırmak için, Dâru'l-ilm'de yer alan eski vesikalara müracaat ettiği söylenmektedir.⁷¹

Dâru'l-ilm, sırf kütüphane olarak hizmet veren bir müessese değildir. Fakat onun diğer işlevlerine geçmeden önce bu kurumda genel yönetim veya teknik işlerle ilgili olarak sorumluluk almış bazı kişileri ele almak gerekmektedir.

Sâbûr b. Erdeşîr, kuruluşunu tamamladıktan sonra, Dâru'l-ilm'i İbnü'l-Cevzî'ye göre dört kişinin yönetim ve gözetimine vermiştir. Bunların ikisi Hz. Alî'nin soyundan gelen şerîfler, diğer ikisi de hukukçu idiler.⁷² Şerîflerden biri, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. el-Hüseyn b. Ebî Şebîh'tir. Hatîb el-Bağdâdî (463/1070-1071)'nin verdiği bilgilere göre, o, Zeyd b. Alî soyundan (Hüseynî-Zeydî) gelmektedir. Meşhur Zeydiyye kelâmcısı İbnü'l-Bakkâl (Abdulazîz b. İshâk öl: 363/974)'in öğrencisi olması ve kendisinden nakiller yapması onun aynı zamanda Şîa'nın Zeydiyye koluna mensup olduğunu düşündürmektedir.⁷³ Diğer şerîf ise, Hz. Hasan soyundan Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Hasenî'dir. Safedî'nin şeriflerden biri olarak kaydettiği Ebû Abdillâh el-Bathânî el-Alevî, büyük bir ihtimalle adı geçen şahıs olmalıdır.⁷⁴ İbnü'l-Esîr (630/1232-1233)'e göre, o, (İbnü'l-Bathâvî el-Alevî şeklinde kaydedilir), 402/1011-1012'de, Bağdat'ta Fâtımîler'in

⁷⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, IV, 5-6.

⁷¹ Yusuf el-İş, s.134-135, *Me'âhidü't-Tansîs*, s.398' den naklen.

⁷² İbnü'l-Cevzî, V, 172; Safedî, iki şerife yer verir ve diğer iki hukukçuya işaret etmezken (bkz., el-Vâfî, XV, 73) İbnü'l-İmâd bir şerif ve bir hukukçuya yer verir. Bkz., *Şezerât*, III, 104.

⁷³ Hatîb el-Bağdâdî, II, 245-246.

⁷⁴ Safedî, XV, 73.

Hz.Fâtıma soyundan geldikleri iddiasının geçersiz olduğunu hükme bağlayan bir beyannâmeye imza koyan birçok sünnî ve şîî bilgin arasında bulunmuştu.⁷⁵ Çağdaş kaynaklardan Hilâl es-Sâbî (448/1056), Ebû Abdillâh el-Bathânî'yi Muhammed b.Ömer el-Alevî'ye çok yakın bir kişi olarak zikreder: Sâbûr b.Erdeşîr, Muhammed b.Ömer el-Alevî ölünce, Ebû Abdillâh el-Bathânî'den Muhammed'in parasını ve vasiyetini sorar ve ondan bunların teslim edilmesini ister.⁷⁶ Öyle görünüyor ki, bu şahıs da Muhammed b.Ömer el-Alevî gibi zeydî-şîî idi.

Hukukçulara gelince, bunlardan biri, Ebû Bekr Muhammed b.Mûsâ el-Ḥarizmî(403/1012-1013)'dir. Hanefî mezhebinin büyük bilgini ve zamanında Hanefî çevrelerinde riyâset makamına çıkan bir önderdir. Yargının başına geçmesi (kâdi'l-kudât olması) için kendisine yapılan teklifleri geri çevirmiştir.⁷⁷

Hukukçuların ikincisi ise, ilme ve kitaba düşkün bir aileden gelen⁷⁸ Ebû Abdillâh el-Hüseyn b.Hârûn ed-Dabbî(398/1007-1008)'dir. O, Dâru'l-ilm'in de yer aldığı Kerh bölgesinde kadılık yapmış bilahare sorumluluk sahasına Medînetü'l-Mansûr, Kûfe ve Sakyü'l-Fürât da ilave edilmiştir.⁷⁹ Onun tam olarak hangi mezhebe mensup olduğu zikredilmemektedir; fakat şîî olmadığı açıkça söylenebilir. Rûzrâvarî'nin kaydettiği bir rivayet, onun, halife Kâdir(381-422/991-1031) ile Büveyhî emirini karşı karşıya getiren hukukî bir dâvada, halifenin buyruğu dahilinde hareket ettiğini göstermektedir. O kadar ki, bunun için o, bu sırada Bahâü'd-Devle adına Bağdat'ta naip olarak bulunan Muhammed b.Ömer el-Alevî'nin kin ve düşmanlığını üzerine çekmeyi bile göze almıştır. Hatîb el-Bağdâdî'ye göre, ed-Dabbî, görev yaptığı zaman içerisinde kâdi'l-kudât Ebü'l-Hasan Muhammed b.Sâlih el-Haşimî İbn Ümmi Şeybân (369/979-980) ile çok yakın bir arkadaşlık içinde bulunmuş ve ondan saygı görmüştür; fakat onun (ed-Dabbî) kadi'l-kudat İbn

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, IX, 236.

⁷⁶ Hilâl es-Sâbî, s.346.

⁷⁷ Bkz., Hatîb el-Bağdâdî, III, 247; el-Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed b.Abdilhayy, el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye, Beyrut trz., s.201-202.

⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî (XIV, 33), onun babasını(Hârûn b.Muhammed öl.335/946-947) değişik ilimlerde önde gelen, aynı zamanda kitaba düşkün ve evini ilmi çalışmalara açıp bilginleri destekleyen, devlet adamları yanında itibarı olan tanınmış bir kişi olarak anlatmaktadır.

⁷⁹ Hilâl es-Sâbî, s.372; Hatîb el-Bağdâdî, VIII, 146; İbnü'l-Cevzî, VII, 240; Rûzrâvarî, s.277.

Ma'rûf (Ebû Muhammed Ubeydullâh b.Ahmed b.Ma'rûf öl:381/991-992)'un nezdindeki itibarı ise çok daha ileri idi. İbn Ma'rûf, onu naipliğine getirdiği gibi, Bağdat'ın eş-Şarkiyye kısmının yargıçlığına da atamıştır.⁸⁰ İbn Ümmi Şeyban Malikî mezhebine,⁸¹ İbn Ma'rûf ise kelâmda Mu'tezileye mensuptur⁸² (fıkıhta büyük bir ihtimalle hanefî olmalıdır). Dabbî'nin İbn Ma'rûf ile olan bu aşırı yakınlığı onun da Mu'tezile'ye mensup olabileceğini düşündürmektedir.⁸³

Bu kişilerin görevlerinin ne olduğu net olarak belirtilmiyor. Belki de onlar daha ziyade kütüphanenin genel idaresi ve vakıflarının yönetimi ile ilgili idiler. Bu kişilerin dışında, Sâbûr b.Erdeşîr hayatta iken, Dâru'l-ilm'de görev yapan diğer bazı kişilere atıfta bulunmaktadır. Şimdi bunları ele alalım.

Ebû Ahmed Abdüsselâm b.el-Hüseyn b.Muhammed el-Basrî el-Vâcîkâ el-Lügavî (329-405/940-1014), kaynaklarda lügat, şiir ezberleme, edebiyât, Kur'ân tilâveti ve kırâati konusunda adını duyurmuş bir bilgin olarak tanıtılmaktadır. Kaynaklarda yine bir dilenci kendisine başvurduğunda yanında vereceği bir şey bulunmazsa kıymetli kitaplarından birini ona verdiği belirtilir. Hatîb el-Bağdâdî'ye göre Bağdat'ta Dâru'l-kütüb'ün işlerine bakmaktaydı(nazar) ve kütüphaneyi koruma ve gözetme/denetleme görevi (hıfz ve işrâf) ona verilmişti. İbnü'l-Cevzî, ise onun Bağdat'ta kütüphaneye (Dâru'l-kütüb) baktığını söyler.⁸⁴ Bu iki müellif tarafından işaret edilen kütüphane, şüphesiz Dâru'l-ilm'dir. Bağdat'ta Dâru'l-ilm'de araştırmalar yaptığında Abdüsselâm ile dostluk kuran büyük şâir el-Ma'arrî de onun Dâru'l-ilm'in hâzini olduğunu söylemektedir.⁸⁵ el-Ma'arrî, bazı şiirlerini ve

⁸⁰ Rûzrâvarî, 277, 278 v.d.; Hatîb el-Bağdâdî, VIII, 146. İbn Ümmi Şeybân ve İbn Ma'rûf için bkz., İbnü'l-Cevzî, VII, 102, 166; İbnü'l-Esîr, IX, 91.

⁸¹ Busse, s.271.

⁸² İbnü'l-Cevzî, VII, 166; İbnü'l-Esîr, IX, 91; Busse 271.

⁸³ Busse, s.526.

⁸⁴ Hatîb el-Bağdâdî, XI, 57-58; İbnü'l-Cevzî, VII, 273-274. İbn Hallikân(VII, 73) Abdüsselâm'ın bir filolog olarak önemini gösteren bir anekdota yer verir. Buna göre, Abdü's-Selâm, büyük dil bilgini Ebû Saîd(el-Hasan b.Abdillâh) es-Sîrâfî(368/979)'nin ilim meclisine katılmış ve ders konusunu teşkil eden İbn Sikkît (244/858)'in İslâhu'l-Mantuk adlı eserindeki bir şiirde geçen bir gramer problemi üzerinde Sîrâfî'nin bir hatasını nazik bir dille ortaya koymuş ve doğrusunu göstermiştir. O bu düzeltmeyi söz konusu beytin öncesini ezberden okuyarak yapmıştır.

⁸⁵ İbn Hallikân, VII, 73.

bir mektubunu onun için kaleme almıştır.⁸⁶ Safedî de çok kesin bir dille onun vezir Sâbûr'un inşa ettiği kütüphanenin işlerine baktığını söylemektedir.⁸⁷

Abdüsselâm gibi, Sâbûr'un hayatında Dâru'l-ilm'de görev yapan kütüphane memurlarından(hâzin) biri de Ebû Mansûr Muhammed b.Alî b.İshâk(418/1027)'tır. Hatîb el-Bağdâdî, kendisine bir yerde "hâzinü Dâri'l-ilm, bir yerde de "hâzinü Dâri'l-kütüb" şeklinde atıfta bulunur.⁸⁸ el-Ma'arrî Bağdat'ta Dâru'l-ilm'de çalıştığında kendisini tanımış ve eserlerinde ona atıfta bulunmuştur. Şair onu, "Bağdat'ta Dâru'l-ilm'de hâzin" olarak belirtir.⁸⁹ Bu durumda, o, Abdüsselâm gibi, en azından şairin Bağdat'ta bulunduğu 399-400/1008-1009 yılları arasında bu görevi yürütmekteydi. Ne Abdüsselâm'ın ne de Ebû Mansûr Muhammed b.Alî b.İshâk'ın mezhebinin belirten bir bilgiye rastlayamadık. Bu, onların mezhepleriyle öne çıkmış kişiler olmadıklarına işaret olabilir.

Yâkût'un kaydettiği bir anekdot, Sâbûr b. Erdeşîr'in 416/1025'da ölümünden bir kaç yıl sonra Dâru'l-ilm'in yönetiminin (mürâ'âtü'd-dâr) Şerîf el-Mürtezâ'ya geçtiğini göstermektedir. Şerif el-Mürteza Alî b.el-Hüseyn (436/1044), İmâmiyye'ye mensup ve aynı zamanda dördüncü/onuncu asrın son on yılından itibaren Büveyhî devletindeki konumlarını iyice sağlamlaştıran Musa oğullarının önemli bir üyesi idi. Kardeşi Şerîf er-Radî'nin ölümünden sonra, 406/1015-1016 yılında, onun yürütmekte olduğu Nikâbetü't-Tâlibiyyîn, hac emirliği ve mezâlim mahkemesi başkanlığı görevlerine tayin edilmiş ve o bu görevleri ölümüne kadar sürdürmüştür. Mürtezâ, aynı zamanda kelâm ve fıkhıta kaleme aldığı eserleri ile devrinde Şia/İmâmiyye'nin önde gelen bir bilgini olarak kabul edilmiştir.⁹⁰ Açık bir

⁸⁶ el-Ma'arrî, Ebû'l-'Alâ, *Sıktü'z-Zend*, şerh., Ahmed Şemsüddîn, Beyrut 1410/1990, s.284-291(66.kaside); Mackensen, "Four Great Library", s. 291.

⁸⁷ Safedî, XVIII, 419.

⁸⁸ Hatîb el-Bağdâdî, III, 93, VI, 203.

⁸⁹ Ebû'l-'Alâ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-Ğufrân*, tahkik ve şerh., Âişe Abdurrahmân "Bintü'ş-Şâti", Kahire 1977, s. 287. Şairin atmış sekizinci kasidesini ithaf ettiği ve bu kasidede kendisine "hâzinü Dâri'l-ilm" diye hitap ettiği kişi de bu olmalıdır. Bak el-Ma'arrî, *Sıktü'z-Zend*, s. 301.

⁹⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, XVII, 267-268. eş-Şerîf el-Mürtezâ'nın hayatı için bkz., W.Madelung, "Alam Al-Hodâ", Eİr, I, 791 v.d.; C.Brockelmann, "Al-Murtadâ", Eİ2, VII, 634; eş-Şerîf el-Mürtezâ, Alî b. el-Hüseyn el-Müsevî el-Alevî, *Ğurerü'l-Fevâid ve Dürerü'l-Kalâid*, thk., Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahîm, Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabiyye 1373/1954, tahkik edenin önsözü, I, 3.v.d.

bilgi bulunmamasına rağmen, onun Dâru'l-ilm'deki görevini vefatına kadar (436/1044) sürdürdüğü düşünülebilir.

Mürtezâ'nın yönetimi sırasında veya onun ölümünden sonra Dâru'l-ilm'de görev yaptıkları söylenen bazı memurlardan da bahsedilmektedir. Kaynaklarda Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b.Tâhir b.Hamd (veya b. Ahmed) “eski kütüphanenin hâzini” (hâzin Dâri'l-kütübi'l-kadîme) olarak zikredilmektedir. Kerh'in sâkinlerinden bir kişi olarak o, aynı zamanda, edîp nahivci ve tanınmış bir hattat idi. Hat sanatında ortaya koyduğu başarı, yazısının “umde” (güzel yazının örneği) kabul edilmesini sağlamıştır. İbnü'l-Cevzî'ye göre, o, Şîa-İmâmiyye'ye mensup, aynı zamanda bu mezhebin fakihî ve müftüsü idi. Bu müellifin “üstatlarımız” (eşyâhuna) dediği sünnî muhaddisler, ondan hadis nakletmekte bir beis görmemişlerdir. İbn Hacer (852/1448) onun, mezhebi adına münazarada bulunduğunu ilave etmektedir. Yâkût el-Hamevî, bu şahsı “Beyne's-Sûreyn'deki kütüphanenin hazini” olarak kaydetmek suretiyle onun görev yaptığı kütüphanenin Dâru'l-ilm olduğunu söylemiş olmaktadır. Suyûtî(911/1505) de ondan “Kerh'deki eski kütüphanenin hâzini” diye söz etmektedir.⁹¹ Dâru'i-İlm'e “Dâru'l-kütübi'l-kadîme” (eski kütüphane) diye de atıfta bulunulmasının sebebini açıklayabilecek bazı bilgiler bulunmaktadır. Sâbûr b.Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'i yanarak ortadan kalktıktan sonra, ilmin kaybolacağı korkusuna kapılan Ebü'l-Hasan Muhammed b.Hilâl(b. el-Muhassin b.İbrahim es-Sâbî) Ğarsü'n-Ni'me (480/1087-1088), Bağdat'ın batı yakasında İbn Ebî Avf caddesinde (şâri'u İbn Ebî Avf) bir vakıf kütüphane inşa etti ve buranın yönetimini İbnü'l-Aksâsî el-Alevî'ye verdi. Şîi olduğuna dair işaretler bulunan Ğarsü'n-Ni'me'nin bir boşluğu doldurması için inşa ettiği bu kütüphanenin faal ve işler olduğu zaman içerisinde, Sâbûr b.Erdeşîr'in kütüphanesinden, öyle görünüyor ki artık Dâru'l-kütübi'l-kadîme “eski kütüphane” diye söz edilmekteydi.⁹²

⁹¹ İbnü'l-Cevzî, IX, 189; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, XVII, 269; İbn Hacer, *Şihâbüddîn Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî*, *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut 1390/1971, V, 38; Suyûtî, *Celâlüddîn Abdurrahmân*, *Buğyetü'l-Vü'ât fî Tabakâti'l-Lügaviyyîn ve'n-Nühât*, thk., Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Mısır 1384/1964, I, 27.

⁹² İbnü'l-Cevzî, VII, 216, IX, 42-43; Yusuf el-İş, s.168-170; George Makdisi, “*Muslim Institutions of Learning in Eleventh-Century Baghdad*”, BSOSXXIV (1961), 8-9. Ğarsü'n-Ni'me es-Sâbî, Abbasî hilâfeti ve Büveyhî devletinde çeşitli görevlerde bulunmuş ve değişik ilim dallarında bilginler yetiştirmiş Sâbî ailesinin bir üyesidir. Halife Kâim zamanında kâtip olarak görev yapmıştır. Babası Hilâl es-Sâbî (448/1056)'den hatırı sayılır bir miras kalmış ve muhtemelen görevinden ayrılarak

Yâkût el-Hamevî, sözü edilen Ebû Mansûr Muhammed b.Ahmed b.Tâhir b.Hamd'ı tanıttığı sayfada Şerîf el-Mürtezâ zamanında ve onun emri altında görev yapan kişilere atıfta bulunan bir rivayete yer vermektedir. Bu müellif, yukarıda adı geçen çağdaş tarihçi Ğarsü'n-Ni'me es-Sâbî'nin el-Hefevât adlı eserinden⁹³ “Sâbûr b. Erdeşîr'in vakfettiği Dâru'l-ilm'de Ebû Mansûr lakaplı bir hâzinin bulunduğunu ve Şerîf el-Mürtezâ'nın, Sâbûr'un ölümünden bir kaç yıl sonra Dâru'l-ilm'in yönetimini üzerine aldıktan sonra, onun(Ebû Mansûr) üzerine Ebû Abdillâh b.Hamd'ı müşrif(denetici) olarak tayin ettiğini” nakleder ve bunun akabinde (yine Hefevât'tan aldığı) bu üçünü(Ebû Mansûr, Mürtezâ ve Ebû Abdillâh b.Hamd) bir arada gösteren bir anekdota yer verir. Buna göre Ebû Mansûr'dan hoşlanmayan Ebû Abdillâh, onu çeşitli hilelerine âlet eder ve kendisi ile eğlenir. Bir defasında Ebû Abdillâh, kütüphanedeki kitapların büyük zarar gördüğünü söyleyerek, bunu engelleyecek bir çare bulması için, Ebû Mansûr'u, Şerîf el-Mürtezâ'ya gönderir. Mürtezâ da Ebû Mansûr'a “Allah (Ebû Abdillâh) İbn Hamd'a lanet etsin; onun işi gücü oyun ve eğlenceden ibarettir. Onun sözünü dinleme” diye cevap verir.⁹⁴

Hefevât'daki anekdottan Mürtezâ'nın zamanında Ebû Abdillâh b.Hamd adlı bir denetici (müşrif)ile Ebû Mansûr adlı bir hâzinin görev yaptığı anlaşılmaktadır. Ebû Abdillâh b.Hamd hakkında başkaca bir bilgi yoktur. Ebû Mansûr'a gelince, kastedilenin “eski kütüphanenin hâzini” olarak kendisinden söz edilen ve yukarıda üzerinde durduğumuz Ebû Mansûr(Ahmed b. Muhammed b. Hamd) olabilir mi diye bir soru akla gelmektedir. Esasen Yâkût el-Hamevî, Hefevât'ta geçen anekdotu bu şahıs ile ilgili bölüme koymak suretiyle konuyu tartışmak istemiştir; hatta ilk bakışta,

---

kendini ilme ve hayır faaliyetlerine vakfetmiştir. Onun kaleme aldığı Zeylû Târihi Hilâl es-Sâbî veya Uyûnü't-Tevârîh, babasının yazdığı tarih kitabını hemen hemen kendi vefatına kadar devam ettirmiştir. Bu eser bu haliyle bize kadar ulaşmamıştır. Fakat el-Hatîb el-Bağdâdî, İbnü'l-Cevzî, özellikle Sıbt İbnü'l-Cevzî onun bu eserini kullanmışlardır. Sıbt'ın 448-79/1055-86 yılları arasındaki devre için tamamen Ğarsü'n-Ni'me'ye dayandığı anlaşılmaktadır. İbnü'l-Cevzî, ölümünden sonra Meşhed'i Ali'ye nakledildiğini söyler ki, bu onun şii olduğuna bir işaret kabul edilebilir. Bkz., F.C. De Blois, “Sâbî”, EI2, VIII, 674; İbnü'l-Cevzî, IX, 42.

⁹³ Bu eserin tam adı el-Hefevâtü'n-Nâdire mine'l-Mu'akkilîn el-Melhûzîn'dir. Dört yüz eğlendirici hikâye ihtiva etmektedir. Kendisine ulaşamadığımız eserin neşredildiği bilinmektedir (nşr., Salih el-Eşter, Dımaşk 1387/1967). Bkz., F.C. De Blois, “Sâbî”, EI2, VIII, 674.

⁹⁴ Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-Üdebâ, XVII, 267-268.

dikkatsiz bir okuma ile onların aynı kişiler olduklarından tereddüt edilmeyebilir. Bununla beraber Yâkût'un da farkında olduğu gibi, anekdotta geçen Ebu Mansûr'un yukarıdaki Ebû Mansûr Muhammed b.Ahmed b.Tâhir ile aynı kişi olması şüphelidir.⁹⁵

“Son olarak Yusuf b. Ya’kûb b.Süleyman el-İsferâyînî'nin Dâru'l-ilm'in hazini olduğu zikredilmektedir. Bu şahıs bilahare Nizamiye medresesi kütüphanesinin hâzini olacaktır. Dâru'l-ilm yangınından otuz yedi yıl sonra 488/1090'da vefat etmiştir. Öyle görünüyor ki, el-İsfererâyînî, son hâzinlerden biri idi”.⁹⁶

Sâbûr b. Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'i bir kütüphane olduğu kadar, diğer bir çok benzeri gibi, aynı zamanda bilginlerin istifadesi için vakfedilmiş bir bilim merkezidir. Burası, değişik sahalarda çalışan ve yüksek düzeyde ilim yapan bilginlerin araştırma yaptığı ve onların çok düzeyli tartışmalar ve ilmî mübâhaseler için bir araya geldikleri bir akademi özelliği taşımaktadır. Bilginlere vakfedilmiş bir kurum olarak, sahip olduğu vakıf mallar, öyle anlaşılıyor ki, sadece bu kurumun korunması ve görevlilerin ücretlerinin ödenmesi ve belki de yeni kitapların satın alınması için değil, aynı zamanda buraya konuk olan bilginlerin ağırlanması için harcanmaktaydı.

⁹⁵ Bir kere Ebû Mansûr(Ahmed b.Muhammed b.Hamd)'un, bütün kaynaklarda 417/1026 veya 418/1027'de doğup 510/1116'da vefat ettiği kayıtlıdır. Bkz., Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, XVII, 267, 269; İbn Hacer, **Lisân**, V, 38; Suyûtî, **Buğye**, I, 27. Mürtezâ'nın 436/1044-1045'da öldüğü dikkate alındığında ve onun vefat tarihinde işe başlamış olduğu varsayıldığında Ebu Mansur'un on yedi, on sekiz veya on dokuz yaşında bu göreve gelmiş olması lazım gelir. Diğer taraftan Yâkût el-Hamevî (bkz., **Mu'cemü'l-Üdebâ**, XVII, 627) Ebû Mansûr b.Hamd'ın kendi el yazısı ile 432/1040-1041 tarihini taşıyan bir kitabını gördüğünü kaydetmektedir ki, bu da onun on beş veya on altı yaşında kitap yazacak seviyeye gelmiş olması gibi sık rastlanmayan bir duruma işaret etmektedir. Bu meselede ancak bazı yaklaşımlarda bulunulabilir. Şayet bu iki kişi aynı kişilerse ya Ebu Mansur b.Hamd'ın doğum ve ölüm tarihi yanlış verilmiştir veya Mürtezâ Hefevât'taki anekdota yanlışlıkla karıştırılmıştır. Yanî Ebû Mansûr, Mürtezâ'nın ölümünden sonraki bir zamanda Dâru'l-ilm'de görev almıştır. Bir başka ihtimal de Yâkût'un dediği gibi (ki o anekdotun önceki Ebû Mansûr hakkında olduğunu asla kabul etmez) Hefevât'taki Ebû Mansûr ile kastedilen kişinin Ebû Mansûr b.Muhammed...b.Hamd'ın aynı künyeyi taşıyan babası olmasıdır. Bkz., Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, XVII, 269; Mackensen, “**Four Great Library**”, s.292-293; Yusuf el-İş, s.141-142.

⁹⁶ Yusuf el-İş, s.141 (İbnü'n-Neccâr'dan naklen)

Sâbûr b.Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'ine konuk olup araştırmalarda bulunan bilginlerden biri de, yukarıda belirtildiği gibi, büyük şair Ebü'l-Alâ el-Ma'arrî'dir. Dâru'l-ilm onun şiirlerinde ve mektuplarında özel bir öneme sahiptir. O, belirtildiği gibi, 399-400/1008-1009 yıllarında memleketi Ma'arratü'n-Nu'mân'dan gelerek Bağdat'ta bir buçuk yıldan fazla bir süre ikâmet etmiştir.⁹⁷ Memleketinden bir süre ayrılarak onu Bağdat'a getiren şey, kendi yazılarına göre, Bağdat'taki Dâru'l-ilm olmuştur. O, Ma'arra halkına gönderdiği mektupta, "Yemin olsun ki, ne çok mal, mülk elde etmek ne de önemli kişilerle(ricâl) karşılaşmak için yolculuğa çıktım. Ben Dâru'l-ilm'de ikâmet etmeyi tercih ettim. Böylece mekânların en güzelini müşahede ettim. Fakat zaman orada kalmama izin vermedi" demektedir.⁹⁸ Yine Irak'tan döndükten sonra dayısı Ebü'l-Kâsım'a gönderdiği bir mektupta "Ömrümden yirmi yıl geçtikten sonra, ne bir Irak'lı ne de bir Şam'lı'dan ilim talep etmek aklımdan geçmedi...Beni bu ülkeye (Irak/Bağdat) götüren şey, kütüphanenin (Dâru'l-kütüb) burada bulunuşudur." demektedir.⁹⁹

Dâru'l-ilm'deki ilmî münâzara ve tartışmalar da Ma'arrî'nin yazı ve şiirlerinde söz konusu edilir. O bu tartışmalara katılmaktan ve büyük bilginlerle bir arada bulunmaktan çok hoşnut olmuş ve bundan çok etkilenmiştir. Ayrıca bu kütüphanenin her biri devrin önde gelen bilginleri olan yönetici ve görevlileri ile yakın şahsî dostluklar kurmuş, onlarla ilmî oturumlar ve sohbetlerde bulunmuştur. Ma'arra'ya döndükten sonra Dâru'l-ilm'in hâzinine(muhtemelen Ebû Mansûr Muhammed b. Alî) gönderdiği ve onun adına kaleme aldığı bir kasîdede(atmış sekizinci kaside) şöyle demiştir: "Benim ihtiyacım adam gibi adamlardan (ricâl) oluşan bir topluluğun(büyük ilim adamları kastediliyor) konakladığı yer (Dâru'l-ilm)dir. Yoksa ne gelin çarşısı (Bağdat'ta bir çarşının adı) ne de (Dicle) kıyı(sı)dır".¹⁰⁰ Cuma günleri özellikle Dâru'l-ilm'in hâzini Abdüsselâm el-Basrî'nin oturumlarına katılmaktaydı ki şâir, bundan duyduğu memnuniyet ve heyecanı onun için kaleme aldığı bir kasidede(atmış altıncı kaside) dile getirir. Abdüsselâm'ın oturumları onu diğer tartışma gruplarına iştirak etmekten alıkoyacak güzelliكتedir: "Cuma günü(el-'arûbetü), benim duygularımı

⁹⁷ P.Smoor, "Al-Ma'arrî", EI2, V, 928.

⁹⁸ Mâ'arrî, Resâilü Ebi'l-'Alâ el-Ma'arrî, Beyrut 1404/1984, s.83; el-Cündî, Muhammed Selîm, el-Câmi' fî Ahbâri Ebi'l-'Alâ el-Ma'arrî, ta'lik ve nşr., Abdulhâdî Hâşim, Beyrut 1412/1992, I, 213.

⁹⁹ Ma'arrî, Resâilü Ebi'l-'Alâ el-Ma'arrî, Beyrut 1404/1984, s.78; Cündî, I, 213.

¹⁰⁰ Ma'arrî, Sıktü-z-Zend, s.301.

heyecanlandırıyor. (O kadar ki) bu gün, beni (bilimsel) toplantıya(mecma') katılmaktan alıkoyarak sana (yöneltiyor)".¹⁰¹

Ğarsü'n-Ni'me'nin, Dâru'l-ilm'in ortadan kalkmasından sonra bu kurumun yerini doldurması için ve onun modelinde inşa ettiği kütüphane, ilim adamlarının tartışma yapmak ve bilimsel araştırmalarda bulunmak üzere toplandıkları bir akademi özelliği taşımaktaydı. Burada yapılan bir tartışma büyük Hanbelî hukukçu ve kelâmcısı İbn Akîl (431-513/1040-1119) tarafından tasvir edilmektedir. Bu tartışma sadece Sâbûr b. Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'i değil aynı zamanda benzer özellikleri taşıyan diğer Dâru'l-ilm'lerdeki tartışma ve ilmî müzakereler için de aydınlatıcı olabilir. İştirak edenlerden biri olan İbnü'l-Akîl'in kendi ifadesiyle bu tartışma şöyle cereyan etmiştir: "Bir gün İbn Ebî Avf caddesindeki kütüphanede (Dâru'l-kütüb) toplanıp "aklı ve onun güzel ve çirkin bulması" konusunu tartıştık. Ebü'l-Hasan el-Eş'arî mezhebine eğilim gösteren bir kişi "Şeriat, hayvanlara acı vermek ve onların kesimini (Allâh'a) yaklaşma (tekarrüb) vesilesi yapmak gibi aklın karşı çıktığı bir çok şeyle hüküm vermiştir" görüşünü ileri sürer. Toplantıda (el-hadra) el-adl ve tevhîd mezhebine/Mu'tezile'ye mensup bir bilgin vardı. O şöyle cevap verdi: "Senin bu istidlâlin/akıl yürütmen güzel mi yoksa çirkin mi? Şayet güzel veya çirkin olduğunu söylersen, onu (istidlal/akıl yürütme) güzel veya çirkin bulmanın yolunu/yöntemini sana sorarız. Şayet onun akıl (yolu ile) ile olduğu cevabını verirsen, bu, söylediğin şeyin iptali için bize kâfi gelir. Şayet şeriat yoluyla bildim dersen, o zaman, sana "dinî delil (nass) nerede?" denilir".¹⁰²

Dâru'l-ilm'de aynı zamanda ders verildiği de olmaktadır. Yâkût bununla ilgili bir örnek kaydetmektedir: Alî b.Nâkiyâ, "Bağdat'ta Dâru'l-ilm'e girdiğimde, Alî b. Faddâl b.Alî el-Mücâşî'î el-Ferazdakî (479/1086)'nin burada, soğuk bir günde, gramer(nahiv) dersi verdiğini gördüm"demektedir. Arap dili, tefsir, siyer ve tarih alanlarında bilgin olan ve çok sayıda eseri bulunan bu şahıs, Suyûtî (911/1505)'nin kaydettiğine göre, Hanbelî mezhebine mensuptu ve ikâmet ettiği Gazne'den kalkarak Irak'a gelmiş ve Bağdat'ta bir müddet gramer ve lügat dersleri vermiştir. Onun

¹⁰¹ Ma'arrî, *Sıktü-z-Zend*, s.290.

¹⁰² Yusuf el-İş, s.170; George Makdisi, "Muslim Institutions of Learning in Eleventh-Century Baghdad", BSOAS, XXIV, (1961), 9. İbn 'Akîl (Ebü'l-Vefâ 'Alî b.'Akîl b.Muhammed b.'Akîl b.Ahmed el-Bağdâdî) hakkında geniş bilgi için bkz., G.Makdisi, "İbn 'Akîl", EI2, III, 699-700.

daha sonra Nizâmülmülk (485/1092)'ün hizmetine girdiği söylenmektedir.¹⁰³ Öyle anlaşılıyor ki, bu özeliğini dikkate alarak bazı muahhar yazarlar, meselâ İbn Şâkir el-Kütübî(764/1336) ve ondan sonra da el-Aynî(855/1451), Dâru'l-ilm'in bir medrese veya İslâm'da ilk vakıf medrese olduğu düşüncesine kapılmışlardır. Aynı şekilde, İbn Hallikân (681/1282), İbn Bessâm (543/1147)'in, Kitâbü'z-Zahîre adlı eserinde, Dâru'l-ilm'in yöneticisi Şerif el-Mürtezâ'dan bahsederken onu "Irak medreselerinin lideri" olarak tanımladığını kaydetmektedir. Fakat bu görüş, sağlam bir temelden yoksundur. Dâru'l-ilm, her şeyden önce bir kütüphanedir ve içinde büyük bilginlerin araştırma yaptığı, ilmî oturumlar tertipleyip konferanslar ve yüksek düzeyde dersler verdikleri bir bilim merkezidir, yoksa talebelerin öğrenimde buldukları kelimenin tam manasıyla bir okul/medrese değildir.¹⁰⁴

Dâru'l-ilm'de musiki icra edildiğini de yine Ma'arrî'den öğrenmekteyiz: "Dâru Sâbûr(Dâru'l-ilm)'da akşam üzerleri coşturan ve ürperten esmer bir cariye bize şarkı söyledi." Muhtemelen bu şarkıcı kadın, aynı zamanda Dâru'l-ilm'de görev yapanlardan biri idi. Ma'arrî'nin Risâletü'l-Ğufrân'ında, Tefk es-Sevdâ adını taşıyan bir kadının kütüphaneye gelenlere istedikleri kitapları ulaştırdığı kaydedilir: "O(kadın), "Benim kim olduğumu biliyor musun, ey Ebû Mansûr? Ben, Ebû Mansûr Muhammed b.Alî (b.İshâk b.Yûsuf el-kâtib) el-Hâzin zamanında, Dâru'l-ilm'de hizmet eden/görev yapan Tefk es-Sevdâ(Siyah Tefk)'yım. Ben kitapları müstensihlere ulaştırıyorum" der. Bunu üzerine o (diğeri), "Allâh Allâh(Lâ ilâhe illellâh)! Sen siyahtın, (şimdi) kâfurdan daha beyaz olmuşsun..."der".¹⁰⁵

Dâru'l-ilm tarzındaki kurumlardan bazılarının inşasında belirli bir mezhebin öğretilip, propagandasının yapılmasının etkili olduğunu söylemiştik. Bu çerçevede, bazı günümüz yazarlarınca, Sâbûr b.Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'inin de şîi karakterine atıfta bulunmaktadır.¹⁰⁶ Gerçekten de şîi

¹⁰³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, XIV, 90-93; Suyûtî, *Buğye*, I, 27.

¹⁰⁴ İbn Hallikân, III, 313-314; Yusuf el-İş, s.145-146.

¹⁰⁵ Ma'arrî, *Risâletü'l-Ğufrân*, s. 287; İbn Hallikân, II, 356.

¹⁰⁶ D. Sourdel, ("Dâr Al-İlm", EI2, II, 127) Büveyhîler devrindeki kütüphane ve Dâru'l-ilm'lere temas ederken bunların şîi doktrinlerini yaymak için çok şey yaptıklarını söyler. H.Laoust ise Sabûr b.Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'inin 383/993-994 yılında kurduğunu belirttikten sonra bu kurumun Şîiliği savunma zorunluluğunda olduğunu söyler. O yine Abbasî halifesi el-Kâdir'in, Bağdat'ta, el-Harbiyye mahallesinde yeni bir Cuma camii inşa ederek Sâbûr'un teşebbüsüne cevap verdiğini söyleyerek, Dâru'l-

Büveyhîler zamanında, zeydî-şîî bir vezir tarafından, Şîîlerin çoğunlukta bulunduğu Kerh semtinde inşa edilmesine bakarak, Dâru'l-ilm'in Şîa ve Şîîler için bir anlamının bulunduğunu söylemek son derece makuldür. Fakat bu kurumu, Şîîlik ile olan ilişkisini abartarak, bir Şîa propaganda merkezi veya münhasıran Şîîlere mahsus bir müessese olarak görmemek gerekir. Esasen Büveyhîler, şîî olmalarına ve hatta bir dereceye kadar Şîîleri desteklemelerine rağmen, Fatimîler'den farklı olarak, Şîîlik ideolojisi temelinde ülke çapında bir dinî siyaset uygulamamışlar veya bu maksatla bir kurumlaşmaya gitmemişlerdir. Bu açıdan meselâ Fatimî halifesi el-Hâkim tarafından inşa edilen ve bilaharè dâî'd-düatların idaresinde Şîa/İsmâiliyye propagandası için bir merkeze dönüşen Dâru'l-ilm ile Sâbûr b.Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'i arasında bir benzerlik bulunmadığını söylemek gerekir. Büveyhîler devrinde muayyen bir mezhebe ağırlık veren kurumlar, öyle görünüyor ki, münferit çabaların sonucu olarak kurulmuşlardır. Yukarıda adı geçen İbnü's-Sevvâr'ın Basra'da kurduğu ve ağırlıklı olarak Mu'tezile kelâmının tedrisini amaçlayan kütüphanesini buna örnek gösterebiliriz. Bir mezhebe ağırlık vermesine rağmen bu kurumun bile başka düşünce ve mezhepten insanlara tamamen kapalı olduğunu düşünmek için herhangi bir sebep bulunmamaktadır. Şîa-İmâmiyye'ye mensup eş-Şerîf er-Radî'nin Dâru'l-ilm'i hakkında ise yeterli bilgiye sahip değiliz. Onun burada talebelerine ders verdiği söylenir. Eldeki bilgiler, Sâbûr b.Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'inin İbn Sevvâr'ın teşebbüsü gibi bir teşebbüs olmadığını gösterir istikamettedir. Dâru'l-ilm, Yusuf el-İş'in dediği gibi, kapılarını bir ayırım yapmaksızın her mezhebe mensup ilim adamlarına açan¹⁰⁷ ve herhangi bir mezhebe ağırlık veren bir program tatbik etmeyen bir bilimsel kurum gibi görünmektedir.

Bir kere Sâbûr b.Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'i emanet ettiği kişilerden ikisi zeydî, biri hanefî, biri de muhtemelen mu'tezilîdir. Yöneticilerin tamamen şîî olmaması, onun, Makdisî'nin dediği gibi, kuruluşu sırasında, bütünüyle Şîa adına düşünülmüş veya bu mezhebi merkeze alan bir kurum olmadığına

ilm'in kurulmasının Sünniliğe ve halifeye sanki bir meydan okuma anlamı taşıdığını îma etmek ister.Bkz., "Les Agitations Religieuses A Baghdâd Aux IV Et V Siecles De L'Hegire", Islamic Civilisation 950-1150, Ed. D.S.Richards, Papers on Islamic History III, Oxford 1973 (içerisinde), s.170.

¹⁰⁷ Yusuf el-İş, s. 136, 146.

işaret olarak görülebilir.¹⁰⁸ İkinci olarak, İbn Sevvâr'ın Basra'daki kütüphanesinde olduğu gibi, bu kurumda belli bir mezhebin (meselâ Şîa'nın) doktrinini öğreten herhangi bir öğretim kadrosunun bulunduğu dair bir bilgi yoktur. Aksine Dâru'l-ilm'in vakıfnâmesinde kütüphanenin içerdiği kitapların türlerine dair verilen bilgiler içerisinde ehl-i beyt mensupları tarafından kaleme alınanlarla birlikte çeşitli mezheplere göre yazılmış fıkıh kitapların bulunduğu söz edilmektedir. Üçüncü olarak, Sâbûr'un hayatında bu kurumda görev alan iki önemli hâzin (Abdüsselâm ve Ebu Mansûr Muhammed b.Alî) mezhepleriyle öne çıkmış kişiler değildirler. Bu iki hâzin ile yakın ilişki içinde olan ve Dâru'l-ilm'deki ilmî faaliyetlere katılan el-Ma'arrî'nin şîi olmadığı üzerinde durulur. Hatta onun sünnî olduğu da söylenmektedir.¹⁰⁹ Dördüncü olarak, bir dönem yönetiminin başında Şîa/İmâmiyye bilgisini Şerîf er-el-Mürtezâ'nın bulunması, Dâru'l-ilm'in faaliyet ve çalışma sisteminde bir değişiklik meydana getirmemiş görünüyor. Sünnî-Hanbelî bir bilginin Dâru'l-ilm'de gramer dersleri verdiğini söylemiştik. Son dönem hâzinlerinden biri İmamiyye'ye mensuptu; fakat sünnî üstatlar tarafından da muteber addedilip kendisinden hadis nakledilmekteydi. Son hâzinlerden biri, bilahare Nizamiye medresesinde aynı görevi sürdürdüğüne göre, sünnî olmalıdır. Son olarak, bir dereceye kadar Sâbûr b.Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'i modelinde ve onun boşluğunu doldurmak üzere inşa edilen Şîa eğilimli Ğarsû'n-Ni'me es-Sâbî'nin kütüphanesinin işleyişi ile ilgili olarak daha önce üzerinde durduğumuz hususlar muhakkak ki, Sâbûr'un Dâru'l-ilm'i için de geçerli idi. Bu kütüphanede değişik mezheplere (meselâ, Hanbelîlik, Mu'tezile ve Eş'arîlik) mensup bilginlerin nasıl tartışmalar yaptığı hatırlanmalıdır.

Sâbûr b.Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'inin akıbetine gelince, bu kurum, yetmiş yıla yakın bir zaman hizmet verdikten sonra Selçuklu hükümdarı Tuğrulbey(429-455/1038-1063)'in Bağdat'a girişi akabinde, 451/1059'de, yanarak tahrip olmuştur. Büveyhîler devrinde, Bağdat'ta, şîi ve sünnî halk

¹⁰⁸ George Makdisi, "Muslim Institutions of Learning in Eleventh-Century Baghdâd", BSOAS, XXIV (1961), 8.

¹⁰⁹ Nasuhi Ünal Karaaslan, Ebu'l-Ala El-Maarri, A.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1989, s.88. Yazar el-Ma'arrî'yi mezhep bakımından sünnî kabul eder. Fakat onun hür fikirli,olduğunu göstermek için olsa gerek şairin mezheplere özellikle de itikadî mezheplere karşı olduğunu ifade eder; Yine Hz.Alî'nin faziletlerini dile getiren bir eser yazmakla birlikte onun Şîa ve İmâmiyye'ye karşı olduğu belirtilir. Yazara göre aşırı fikirlerin bulunduğu birkaç beytine bakarak Ma'arrî'nin İsmâilî olduğunu iddia etmek haksızlık olur.

arasındaki rekâbet ve düşmanlık artmış ve iki taraf arasında çok sık çatışmalar meydana gelmişti. Tuğrulbey'in Bağdat'a girmesinden sonra Dâru'l-ilm'in yer aldığı Kerh semti, Sünnîler'in saldırısına uğradı. İbnü'l-Cevzî'ye göre, bir kısım Sünnîler (Hâşimîler ve Bâbü'l-Basra halkı) Kerh'e saldırdılar ve bu semti yağmalayarak mahalle ve sokaklarına ateşler attılar. Vezir Sâbûr b. Erdeşîr'in vakfettiği Dâru'l-ilm de ateş aldı ve yandı. Yalnız yangının bir kasta bağlı olup olmadığı bilinmemektedir. Bir kaza veya yangının yayılması sonucu bu kurumun alev almış olması mümkündür. Ancak kitapların tamamının yanmadığı anlaşılmaktadır. Bündârî, Tuğrulbey'in veziri Amîdülmülk 'el-Kündürî(456/1064)'nin yangından kurtulan kitapları aldığını söylerken, İbnü'l-Esîr, adı geçen vezirin yağmalayan halkı uzaklaştırdıktan sonra yangından kurtulan en iyi kitapları seçmeye başladığını belirtir.¹¹⁰ Vezir, bilahare bu kitapları Horasan'a göndermiştir.¹¹¹

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Sâbur b.Erdeşir, ekonomik sıkıntılar, ordudan kaynaklanan problemler, hanedan içi kavgalar, bürokrasi içerisindeki çekişmelerin ciddi bir biçimde yaşandığı bir dönemde, yaklaşık yirmi yıllık bir zaman içerisinde, belirli aralıklarla, Büveyhî devletinin hizmetinde bulunmuştur. Zeydî-şîî eğilimli bir kişi olarak, özellikle Hz.Peygamber soyundan gelen etkili aileler arasında Zeydiyye'ye mensup olanları desteklemiştir. İnişli çıkışlı siyasî hayatına rağmen şair ve bilginleri himaye etmeği ihmal etmemiş, ilim ve kültüre olan ilgisini Bağdat'ta Dâru'l-ilm'i inşa ettirerek taçlandırmıştır. Yaklaşık dördüncü/onuncu asrın başında ortaya çıkmaya başlayan Dâru'l-ilm türü bilimsel kurumların seçkin örneklerinden biri olan Sâbûr b.Erdeşîr'in Dâru'l-ilm'i, bir kütüphane, yüksek düzeyde ilmî araştırma ve tartışmaların yapıldığı bir akademi, öğrencilerin devam ettiği bir okul değildir. Vakıf düzeninde inşa edilen kurumun hem dinî hem de pozitif bilimlere dair çok sayıda kitabı bünyesinde toplayan kütüphanesi, seçiciliğe önem vermesi ile tanınmıştır. Müellif hattı, seçkin hattatların kaleminden çıkmış ve aynı zamanda nadir ve kolay ulaşılamayan eserlere, özgün bilimsel ürünlere özel bir ilgi gösterildiği söylenebilir. Aynı zamanda değişik sahalarda uzman bilim adamlarınca

¹¹⁰ İbnü'l-Cevzî, VIII, 205; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 799 (Bu müellif , 447/1055 tarihini verir); İbnü'l-Esîr, X, 7-8; Safedî, XV, 73; Bondarî, *İrak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev., Kıvameddin Burslan, İstanbul 1943, s.17.

¹¹¹ Yusuf el-İş, s. 147.

yönetilen bu kurum, şîî bir vezir tarafından inşa edilmesine rağmen, kapılarını değişik düşünce ve mezhepten ilim adamlarına açık tutmuştur. Meşhur şair ve düşünür Ebü'l-Alâ el-Ma'arrî bu kuruluşta çalışmalar yapmış ve eserlerinde ondan söz etmiştir.